

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ ТРАДИЦІЮ ФІЛОСОФУВАННЯ ПРО БОГА, ЛЮДИНУ І РЕЛІГІЮ

Валерій Стеценко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru*

Розглянуто українську традицію філософування про Бога, людину і релігію як самотній національний прояв філософії релігії в історії української філософської, релігійно-філософської та філософсько-богословської думки. Проаналізовано її історичний зміст як поєднання універсальних форм існування філософії релігії зі специфікою “національного” у ній, зумовленого характерними рисами української світоглядно-філософської ментальності. Досліджено обумовленість цим взаємозв’язком особливої “людиномірності” філософії релігії в українській філософській традиції. З’ясовано, відтак, правомірність інтерпретації української традиції філософії релігії саме як філософування про Бога, людину і релігію.

Ключові слова: українська традиція філософування, Бог, людина, релігія.

Філософування про Бога, людину і релігію, під яким ми розуміємо філософію релігії, – невід’ємна складова частина української філософії та характерної для її історії традиції філософування. Тож з’ясуванню того, у чому полягає така українська традиція філософування, безперечно, сприяє звертання як до численних узагальнювальних досліджень історії української філософії, починаючи з Дмитра Чижевського [37], чи історії філософської думки в Києві як її центру в Україні [14], так і до тих фундаментальних розвідок, в яких міститься характеристика окремих періодів історії українського філософування [8; 9], домінуючих у ньому методів, стилів, типів, парадигм філософського мислення [4; 12; 13; 19; 25], переважаючих у його проблематиці тенденцій [20; 34] або творчості його визначних представників [38].

Так само вартими уваги є праці, присвячені розгляду проблеми “національного” як самотнього у філософії, що виявляє себе в оригінальності методу, стилю, типу, загалом парадигми філософського мислення [21].

Звичайно, самотність “національного” конкретної філософії далеко не вичерпується цим. Досить згадати, як впливає на стиль мислення соціуму (етносу, нації) його мова, що ґрунтовно дослідив у своїй “філософії мови” Олександр Потебня [33]. З особливостями етнонаціональних характеристик різних мов сучасні історики філософії пов’язують також різний смисл, який може мати один і той же філософський текст, вбираючись у їхні вербальні форми, уподобання у виборі або, навпаки, відсутність певної проблематики в національній філософській традиції [11].

Водночас як особливості акцентування на тій чи тій проблематиці, так і характерні для певної традиції філософування метод, стиль, тип, парадигма, значною мірою зумовлюються такою глибинною атрибутивною, духовно-онтологічною основою “національного” у філософії, як ментальність. Цей помітний вплив етнонаціональної ментальності на відповідну їй етнонаціональну філософську традицію докладно проаналізовано у сучасних фундаментальних дослідженнях української ментальності [19; 35], що дає змогу таким дослідникам, як Ігор Бичко, ототожнювати поняття “національна філософська ментальність” із національною філософською парадигмою [4]. На наш погляд, остання заслуговує визначення “світоглядно-ментальна філософська парадигма”, або “світоглядно-ментальна парадигма філософування”.

Проте, незважаючи на таке всебічне й ґрунтовне дослідження різноманітних аспектів історії та змісту української філософії, наявні характеристики притаманної їй традиції філософування загалом, проблема української традиції філософування про Бога, людину і релігію зокрема потребує, на нашу думку, додаткового, спеціального аналізу вже хоча б через фактично повну його відсутність у дослідницькій літературі. Тож мета розвідки – з'ясувати сутність цього феномену, дослідити його зміст, охарактеризувати особливості та визначити їхню зумовленість.

Передусім, враховуючи досвід дослідження історії української філософії, необхідно розглядати нашу традицію філософування про Бога, людину і релігію як самотутній національний прояв філософії релігії в історії української філософської, релігійно-філософської та філософсько-богословської думки, тобто як певний історико-філософський процес, невід'ємний від усієї історії української філософії, включно з її історичними передумовами. До них дослідники традиційно зараховують три взаємодіючі у нашій духовній минувшині джерела, з яких виростає духовна культура Київської Русі, – її власну язичницьку міфологію, античність та християнство [4; 9; 12; 14; 30]. Останні два є інваріантними (спільними, універсальними) для всього кола європейських культур [1; 2; 10; 17].

Зокрема, вже з класичної античної філософії починається формування універсальних для європейської філософії різних галузей філософського знання, серед яких і такі “регіональні філософії”, як філософія природи (натурфілософія) та філософія релігії у широкому розумінні [1; 2]. Наступною універсальною формою існування останньої після античної стала християнська релігійна філософія в ролі філософських (теоретичних) засад християнського богослов'я. Саме вона, включно з “охристиянізованою” у ній античною філософією, зберігаючи універсальну структуру різних галузей філософського знання, завдяки християнізації європейських народів стала універсальним джерелом виникнення їхніх національних (етнонаціональних) філософій [2; 10; 17].

Ті українські дослідники, які поділяють такий погляд, на відміну від Д. Чижевського, що заперечував існування власної філософії в Україні до Г. Сковороди [37; 38], висновують, що витoki (початки) формування української філософської думки сягають вже доби християнізації Київської Русі, заглиблюючись, своєю чергою, своїми світоглядно-ментальними коріннями у ще більш віддалені часи історії протопраслов'ян і слов'ян, у глибини їхньої язичницької міфологічної свідомості [4; 9; 14].

Причому це зародження та розвиток філософської думки відбувалося в межах пануючої релігійної форми суспільної свідомості доби Київської Русі, якою з часу її християнізації стало християнство [36]. Тож цілком закономірно, що українська філософія виникає і тривалий час існує в українській традиції філософування саме у формі релігійної, християнської за своїм змістом філософії (релігійно-філософської думки). Притаманний християнству теоцентризм став однією зі стрижневих основ такої української філософії [8; 9; 12; 14; 16]. Закладені в українській філософській думці з часу християнізації Київської Русі християнські ціннісні орієнтації, пріоритет релігійно-філософського акценту в ній зумовлювали домінування в нашій традиції філософування релігійно-ціннісної проблематики. Осмислення християнських цінностей, символіки біблійних образів, зокрема, інтерпретування образу Христа-Месії як “чинного шляху до Бога” стало її провідною темою [8; 9; 14; 18; 20; 22; 31; 38; 41].

Необхідно також зауважити, що в Київській Русі філософія виникла одночасно з формуванням українського християнського (з 1054 р. – православного) богослов'я. Це призвело, як наголошує Вілен Горський, не лише до її подальшого функціонування переважно у формі релігійно-філософської думки, але також до її “теологізації”, використання для теоретичного обґрунтування українського богослов'я як його філософських засад – філософсько-богословської думки [8; 9; 14].

Своєю чергою, така релігійно-богословська спрямованість української традиції філософування ще з доби християнізації Київської Русі та домінування у її змісті релігійно-богословської проблематики свідчать, що саме релігійна філософія (релігійно-філософська

думка) та її філософські засади українського богослов'я (філософсько-богословська думка) стали першою універсальною формою української традиції філософії релігії.

До цього варто додати, що універсальні форми існування філософії релігії в українській традиції філософування, першою з яких і тривалий час монополюючою була релігійна філософія (релігійно-філософська думка), включно з її філософськими засадами християнського богослов'я (філософсько-богословською думкою), доповнювались такою самобутньою формою філософування, зумовленою ментальністю українців, як українська філософська лірика, зокрема релігійна поезія. Серед притаманних їй рис дослідники найчастіше вказують на “емоційність” як характерну особливість української, наприклад Шевченкової, філософської лірики та нумінозне (невимовне) як архетип і художній феномен української релігійно-філософської поезії [3; 26; 38].

Відтак, починаючись із християнізації Київської Русі, історія української традиції філософування, включно з філософуванням про Бога, людину і релігію, поєднує в собі “універсальне” (спільне для європейського історико-філософського процесу) та “етнонаціональне” (самобутнє, зумовлене світоглядною ментальністю українців). Тож, з'ясовуючи сутність та особливості прояву феномену філософії релігії в українській традиції філософування й враховуючи при цьому досвід дослідження історії української філософії у зв'язку з її ментальним контекстом, варто так само виходити з обумовленості самобутності української традиції філософування про Бога, людину і релігію особливою світоглядно-ментальною філософською парадигмою. Вона, як синонім української світоглядно-філософської ментальності, складалася впродовж тривалого історичного часу під дією впливу на національний характер та ментальність українців різних специфічних обставин історичного життя [19; 35; 41].

Серед її вихідних, визначальних настанов, що, за висловом академіка Сергія Кримського, є “екзистенціалами української людини”, такі характеристики (характерні риси) національного характеру та ментальності українців, укорінені в їхньому спільному історичному бутті, внутрішньо, атрибутивно притаманні йому, як, наприклад, породжений ще в етнічній свідомості українців архетип Храму, що символізує святість [19, с. 57–123, 291–300]. Йому відповідає глибока релігійність (релігійна духовність), за визначенням М. Костомарова, Я. Яреми, В. Яніва, О. Кульчицького, або, згідно з концепцією М. Максимовича, “історична релігійність” українців [18; 20; 22; 40; 41].

Сучасні дослідники також вказують на те, що релігія завжди займала особливе місце в духовному житті українського народу, як його духовна опора, та відігравала надзвичайно важливу роль в етнонаціональному розвитку України, будучи духовною субстанцією української ідентичності. Відтак і зумовлена цим глибока релігійність (релігійна духовність) українців є не лише рисою їхнього національного характеру та ментальності, але й сутнісним означенням та формою самовизначення української нації загалом [7; 27]. Звідси цілком логічно, що внаслідок взаємодії універсального (християнства), що після християнізації Київської Русі, як і перед тим язичництва, стало духовною опорою українського народу, із його самобутнім (світоглядною ментальністю) склались такі її нові характерні риси, як єдність “українства” і “християнства” та поняття “страху Божого” у світоглядній традиції українців як благоговіння перед Богом християнської релігії [28]. Так само цілком закономірним виглядає обумовлене цією взаємодією універсального (християнства) із самобутнім (особливою ментальною релігійністю українців) виникнення й тривале існування української філософії, включно з філософією релігії, саме у формі релігійної філософії (релігійно-філософської думки), філософських засад українського богослов'я (філософсько-богословської думки) та домінування релігійно-богословської ціннісної проблематики в українській традиції філософування [8; 9; 12; 14; 16; 31].

Поряд із глибокою релігійністю дослідники традиційно зараховують до системотворчих рис української ментальності, що виходять із національного характеру українців, їхню інтровертивність, підвищену емоційність, чутливість та кордоцентричність, домінування емоційно-чуттєвого над волею та інтелектом, а особливо – радикальний індивідуалізм (який, на думку Я. Яреми, впливає з інтровертизму), поєднаний із прагненням

до незалежності, самовияву, ідеєю рівності, повагою до окремого індивіда, його свободи [4; 15; 19; 20; 41].

Власне, згадані вище та інші архетипи, характерні риси української ментальності, що виходять із національного характеру українців, і стають на світоглядно-ментальному рівні, як наголошує С. Кримський, “архетипами української культури” [19, с. 301–318]. Зокрема, вони стають тими настановами – провідними домінантами, тенденціями української світоглядно-філософської ментальності (світоглядно-ментальної парадигми філософування), якими визначалася її специфічність та самобутність зумовленої неї вітчизняної філософської традиції, включно з філософією релігії. Так, властиві національному характеру та ментальності українців кордоцентричність, індивідуалізм та перевага морального буття над інтелектуальним ставленням до власної екзистенції на світоглядно-ментальному рівні виявляють себе у настановах, відповідно, кордоцентризму (від лат. *cordis* – серце), персоналізму та буттєвої етики [4; 15; 19]. Своєю чергою, наприклад, кордоцентричність, яку С. Кримський характеризує як настанову кордоцентризму для філософування, “сприйнявши серцем, осягнути розумом” [19, с. 291–346], зумовила не лише складання історичної традиції “філософії серця” в українській релігійно-філософській та філософсько-богословській думці, але й її вкоріненість в українську світоглядну ментальність як характерної риси останньої [29; 35].

Так само в українській філософії можна побачити екзистенційні ідеї, які імпліцитно закладені в її глибинні пласти завдяки притаманним національному характеру та ментальності українців інтровертивності, індивідуалізму та зумовленій ними настанові персоналізму. На світоглядно-ментальному рівні ці риси виявляються в особливій екзистенційній зорієнтованості української світоглядно-філософської ментальності, а відтак – і у перевазі екзистенціальних та морально-етичних мотивів в українській філософській думці. Звідси, як, зокрема, справедливо вважає Н. Михайловська, екзистенційний характер української філософської думки (включно з філософуванням про Бога, людину і релігію – *В.С.*) – це відображення специфіки національної ментальності [25]. Вона та багато інших дослідників сходяться на думці, що українська філософія, особливо релігійна, є екзистенційною, тобто такою, якій, за характеристикою С. Кримського, атрибутовано властиве “розуміння в контексті екзистенції” [19, с. 98–109].

Звичайно, найяскравіше цю характерну рису можна простежити у “філософії серця”, загалом “філософії людини” Г. Сковороди, в якого натрапляємо на найважливіші екзистенціали буття людини – любов, свободу, самотність, відчай та інші [38]. Подібні інтенції характерні для П. Юркевича, антропологізм “філософії серця” якого впливає з екзистенційно-персоналістської традиції філософування з переорієнтацією на унікально-неповторні аспекти людської індивідуальності [14, с. 150–179]. Можна також назвати плеяду українських мислителів ХІХ – першої половини ХХ ст., у спадщині яких так чи так простежуємо екзистенційну лінію (екзистенційне філософування). Наприклад, початок ХХ ст. відкривається нам екзистенційно-романтичною хвилею філософування в українській літературі: В. Винниченко з його методом екзистенційного психоаналізу, І. Франко, позитивістська філософія якого, тим не менше, має екзистенційно-художнє забарвлення; загадана позиція притаманна також творчості Лесі Українки, М. Коцюбинського [26]. А І. Бичко вказує на цілу Київську школу екзистенції філософії (М. Бердяєв, Л. Шестов), яка склалася в межах “російського духовного Ренесансу” у православній філософії під впливом української екзистенційної світоглядно-філософської ментальності [5, с. 29–52].

Окрім цього, І. Бичко зауважує, що властивий українському національному характеру індивідуалізм на світоглядно-ментальному рівні виявив себе не лише в екзистенційності української філософії, але й у її толерантності, плюралістичному (“поліфонічному”) характері, діалогічному стилі філософування. Тож із врахуванням цього він визначає екзистенціальну настанову (екзистенційну зорієнтованість) української світоглядно-ментальної філософської парадигми як загалом “екзистенційно-особистісно орієнтовану поліфонічність світобачення” [5, с. 29–30].

До того ж, як особливо наголошують дослідники, починаючи з М. Шлемкевича, тривале проживання “на межі” ворожого степу кочівників виробило в українців специфічне

“екзистенційно-межове світовідчуття” [39] Воно, як зауважує І. Бичко, полягає у такому емоційно загостреному переживанні сьогоденності життя та зумовлених цією настановою онтологічного оптимізму особливому життєлюбстві, поетичному, лірично-пісенному сприйнятті дійсності, пріоритеті “серця” над “головою” (переважанні емоцій, почуттів над інтелектом, розумом), коли світоглядні орієнтації української ментальності є не просто екзистенційними (укоріненими в людському існуванні – екзистенції), а саме: “екзистенціально-кордоцентричними” [6, с. 201–209].

Звичайно, крім домінуючих в українській світоглядно-філософській ментальності екзистенціально-кордоцентричних тенденцій, настановами яких визначалася її специфічність, в історії української філософії спостерігаємо й інші, відмінні, навіть альтернативні щодо них моменти. Проте вони, наприклад, раціоналістичні, натуралістично-реалістичні, моністично-монологічні тощо аспекти утворювали з екзистенціально-кордоцентричним контекстом української світоглядно-ментальної парадигми філософування самобутню гармонійно-діалогічну цілісність – українську філософську думку та її історичну традицію – українську філософію [4; 14; 37]. Не в останню чергу це зумовлено такою характерною рисою української світоглядно-філософської ментальності (світоглядно-ментальної парадигми філософування), як толерантність та зумовлений нею плюралізм української традиції філософування, виключно з філософією релігії. В останній вони виявили себе не лише у поєднанні “лінії Платона” та “лінії Арістотеля” – ірраціоналістичної та раціоналістичної традиції філософування [13] чи його східно- та західноєвропейської загальних парадигм, включно зі східно- та західнохристиянською [12; 37], але й у релігійній толерантності – конфесійному плюралізмі української традиції філософування про Бога, людину і релігію.

Необхідно також враховувати, що українська філософія, включно з її філософією релігії, як і будь-яка інша етнонаціональна філософія, є такою динамічною історичною цілісністю, що виникає та розвивається у постійному творчому діалозі з філософіями інших етнонаціональних спільнот (причому цей діалог притаманний не тільки власне філософській стадії, а навіть стадії її міфологічної передісторії) та у зв’язку з усім (як західним, так і східним) європейським та світовим історико-філософським процесом.

Тож історичний зміст української традиції філософування про Бога, людину і релігію, як невід’ємної складової частини історії української філософії, необхідно розглядати як поєднання універсальних форм існування філософії релігії зі специфікою “національного” (самобутнього “українського”) у ній, зумовленого характерними рисами української світоглядно-філософської ментальності (світоглядно-ментальної парадигми). Наслідком цього тривалого історичного діалогічного зв’язку – обміну української філософії релігії, як і загалом філософії, з іншими національними (етнонаціональними) філософіями та загальним (універсальним) історико-філософським процесом став помітний “паралелізм” розвитку української традиції філософування, включно з філософуванням про Бога, людину і релігію, як із східноєвропейською, візантійською, східнохристиянською (православною), так і західноєвропейською, західнохристиянською (католицькою, протестантською) філософською та релігійно-філософською, думкою.

Так, взаємопов’язане формування з XI ст. києворуської філософської ментальності та релігійної філософії Київської Русі відбувалося у специфічних умовах творчого діалогу візантійського (православного) християнства, щедро насиченого елементами античного (грецького) платонізму і неоплатонізму, та міфологічної (язичницької) слов’янської ментальності. Відповідно домінуючим у подальшому розвитку києворуської філософської думки стає платонівський мотив філософії як “любомудрія”, тобто “софійне” (від грец. σοφία – мудрість) розуміння філософського знання як такого, що спрямоване не на зовнішній світ, але через нього – на осягнення Божої істини, в якій криється таємниця смислу людського буття. Мудрість у цьому розумінні виступає своєрідним “розгадуванням” таємниці власного “я” [4; 8; 9; 14, с. 10–32, 53–67]. Як наголошує С. Кримський, концепція софійності була залучена греко-слов’янською (візантійсько-слов’янською) православною цивілізацією як принцип мудрості, буття, святості рідної землі, “радісного художества”, творчості, ставши під впливом християнства разом з архетипом Слова ще одним архетипом (софійності)

української світоглядної ментальності, доповнюючи у ній попередній (язичницький) архетип Храму [19, с. 21–30, 291–300].

Становлення професійної (“академічної”) української філософії, а разом із нею і такої універсальної форми філософії релігії у спеціальному розумінні, як філософська теологія, розпочинається з першої половини XVII ст. у Києво-Могилянській академії – першому вищому навчальному закладі України. Репрезентанти цієї “академічної” філософії синтезували досягнення тогочасної західноєвропейської філософії із здобутками української філософської думки як модифікації візантійсько-слов’янської, православної культури. Із цього часу розвиток професійної філософії (передусім у Києві) здійснюється вже у контексті такої європейської філософської традиції (парадигми), що спиралася насамперед на осмислення античної філософської спадщини (платонізм, аристотелізм), творче засвоєння досягнень західноєвропейської філософії, спочатку схоластики і неосхоластики (“другої схоластики”), також ренесансної філософської думки, згодом – здобутків філософії Нового часу епохи Раціоналізму (картезіанство, почасти вольфіанство), а з початку XIX ст. і досягнень німецької класичної філософії [12; 14, с. 74–179; 37]. Із другої половини XIX ст. у “філософії мови” О. Потебні [33], а наприкінці XIX ст. під впливом позитивізму, відомим прихильником якого в Україні був І. Франко [23], складається й така універсальна форма української філософії релігії, як філософське релігієзнавство.

Водночас надзвичайно самобутнім виразом національної специфіки філософування про Бога, людину і релігію, зумовленим його зв’язком з універсальними формами філософії релігії, стала її особлива “людиномірність” в українській філософській традиції. Вона почала складатися вже з часу формування “софійного” (універсального) киеворуського християнства, яке поєднало у собі як східнохристиянську традицію теоцентризму [16], так і західнохристиянську традицію антропоцентризму [24; 30]. Їхня взаємодія зумовила початок формування традиції української релігійної “філософії людини”, яка на перший план висунула проблему людини, її внутрішнє, духовне життя, зв’язок із Богом, зокрема пошуки Бога у собі, у своїй душі (“серці”) [4; 8; 9; 12–14; 32; 34].

Так, вже з киеворуських часів починається творення особливої української екзистенційно-гуманістичної культури філософування, яскравими проявами якої стають “філософія серця” та український персоналізм, зумовлений українським ментальним індивідуалізмом та християнським антропоцентризмом [4; 8; 9; 13–15; 20; 25; 29; 30; 32; 34; 35; 38]. Помітно вплинула на наступний розвиток їхньої традиції специфіка українського бароко [19, с. 319–346]. Під впливом парадигми бароко сформувався особливий, за характеристикою М. Шлемкевича, “межовий, екзистенційно-бароковий тип української духовності” [39], що, своєю чергою, концептуально відобразився у філософському вченні (філософії людини і серця) Г. Сковороди [20; 29; 30; 34; 35; 37; 38]. Ця традиція специфічно виразилася також у таких взаємопов’язаних рисах світоглядної ментальності українців греко-католиків, як філософія серця та культ Христового серця [29].

Отже, з огляду на розглянуте вище, цілком обґрунтованим буде висновок, що українська традиція філософії релігії – філософування про Бога, людину і релігію – виступає як історична еволюція такого осмислення релігійно-богословської проблематики в українській релігійно-філософській та філософській думці, в якому універсальне, загальне, для світового історико-філософського процесу поєднується з “національним”, самобутнім, особливим. Відтак ця еволюція необхідно охоплює плюралізм методів, стилів, типів філософського мислення, парадигмальних та концептуальних підходів, а також плюралізм конфесійної зорієнтованості, що притаманно для української філософії в осмисленні релігійно-богословської проблематики.

Однією з найбільш самобутніх особливостей української традиції філософування про Бога, людину і релігію є осмислення в українській релігійно-філософській та філософській думці релігійно-богословської проблематики передусім в її антропологічно-етичному контексті. Таке домінування в історії нашої філософії релігії антропологічної та морально-етичної проблематики, стійкий інтерес до людської особистості, до її глибокої релігійної духовності та високої моралі, у чому відчувається помітний вплив яскраво вираженої екзистенційної зорієнтованості української світоглядно-філософської ментальності, таких її

складових, як українство і християнство, поєднання християнського теоцентризму та антропоцентризму тощо, – загальна характерна риса української традиції філософування. Нею зумовлене гуманістичне підґрунтя філософських і релігійно-філософських поглядів багатьох українських мислителів ще з доби Київської Русі.

Звідси – особлива “людиномірність” філософії релігії в українській філософській традиції. Такими найбільш яскравими, хрестоматійними прикладами домінування антропологічних аспектів в українській традиції філософування про Бога, людину і релігію стали “філософія людини” (“внутрішньої, істинної людини”, “людини серця”) Г. Сковороди в українській релігійній філософії (філософсько-богословській думці); кордоцентризм “філософії серця” П. Юркевича в академічній філософській теології; “філософія мови” О. Потебні та позитивізм І. Франка у філософському релігієзнавстві тощо.

Власне, така особлива “людиномірність” філософії релігії в українській філософській традиції, її екзистенційна зорієнтованість, кордоцентричний характер, передусім у релігійно-філософському, філософсько-богословському контексті, дає підстави для цілком правомірної інтерпретації української традиції філософії релігії саме як традиції філософування про Бога, людину і релігію, а не лише про Бога і релігію.

Список використаної літератури

1. *Аверинцев С.* Образ античности. СПб.: Азбука-классика, 2004.
2. Антология мировой философии: в 4 т. М.: Мысль, 1969. Т.1.
3. *Бетко І.* Нумінозне як архетип і художній феномен української релігійно-філософської поезії // IV Міжнародний конгрес українців. Літературознавство: [доповіді та повідомлення]. К.: Вид-во “Обереги”, 2000. Кн.1. С. 422–428.
4. *Бичко І.* Вибрані твори: [текст]. Тернопіль: Джура, 2011.
5. *Бичко І.* Київська школа екзистенції філософії // *Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва у сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва).* Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. Вип.1. С. 29–52.
6. *Бичко І.* Пізнання як навчання: спроба історико-філософської розвідки // *Філософія освіти*, 2005. № 1. С. 201–209.
7. *Гордієнко М.* Релігія як духовна субстанція української ідентичності // *Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2006 рік].* Львів: Логос, 2006. Кн. II. С. 85–95.
8. *Горський В.* Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст.). К.: Наук. думка, 1993.
9. *Горский В.* Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII в. К.: Наук. думка, 1988.
10. *Дейвіс Н.* Європа: історія. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001.
11. *Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей.* К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. Т.1.
12. *Захара І.* Академічна філософія України (XVII – I пол. XVIII ст.). Львів: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2000.
13. *Льїн В.* Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального. К.: Наук. думка, 1999.
14. *Київ в історії філософії України.* К.: Вид. дім “КМ Academia”; ТОВ Університетське вид-во “Пульсари”, 2000.
15. *Киричук О.* Ментальність: сутність, функції, генеза // *Розбудова держави*, 1995. № 10. С. 26–30.
16. *Козій І.* Християнський теоцентризм – одна зі стрижневих основ української філософії // *Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2005 рік].* Львів: Логос, 2005. Кн. II. С. 108–112.
17. *Коплстон Ф.* История средневековой философии. М.:Энигма, 1997.
18. *Костомаров М.* Дві руські народності. К. ; Ляйпціг, 1920.
19. *Кримський С.* Під сигнатурою Софії. К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008.

20. *Кульчицький О.* Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. Мюнхен; Париж, 1985.
21. *Макарець О.* До питання про національне в філософії // Вісник Львівського університету. Серія: філос. науки, 2001. Вип. 3. С. 89–97.
22. *Максимович М.* Київ явився градом великим... // Максимович М. Вибрані українознавчі твори. К.: Либідь, 1994. С. 3–396.
23. *Мельник В.* Ідеї позитивізму у творчості Івана Франка // Духовність. Культура. Нація: [зб. наук. статей]. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. Вип. 3. С. 38–44. Іван Франко та українська духовна культура.
24. *Мельник В.* Метафізичні образи і філософська рефлексія техніки в сучасній культурі // Соціогуманітарні проблеми людини. Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2012. Вип. 6. С. 50–67.
25. *Михайловська Н.* Екзистенційний характер української філософської думки як відображення специфіки національної ментальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук. Львів, 1998.
26. *Михайловська Н.* Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ ст. Львів: Світ, 1998.
27. *Москалець В.* Релігійність як риса українського національного характеру // Філософська і соціологічна думка, 1993. №. 1. С. 67–79.
28. *Наконечний Р.* Українство і християнство як складові риси менталітету нації // Різдво Христове 2000: [статті й матеріали]. Львів: Логос, 2001. С. 8–11.
29. *Наконечний Р.* Філософія серця і культ Христового серця як характерні риси українського менталітету // Історія релігій в Україні: [матеріали VIII міжнародного круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 року)]. Львів: Логос, 1998. С. 160–162.
30. *Наконечний Р.* Християнський антропоцентризм української філософії // Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2006 рік]. Львів: Логос, 2006. Кн. II. С. 198–202.
31. *Наумова Н.* Релігійно-ціннісна проблематика в українській філософській думці // Історія релігій в Україні: [наук. щорічник. 2005 рік]. Львів: Логос, 2005. Кн. II. С. 179–183.
32. *Попович М.* Антропоцентризм і гуманізм: минуле та сьогодення // Гілея: науковий вісник. К., 2010. Вип. 40 (10). С. 250–257.
33. *Потебня А.* Слово и миф. М.: Правда, 1989.
34. Проблема людини в українській філософії ХVІ–ХVІІІ ст. Львів: Логос, 1998.
35. Проблеми теорії ментальності. К.: Наук. думка, 2006.
36. *Пустарнаков В.* Зарождение и развитие философской мысли в пределах религиозной формы общественного сознания эпохи Киевской Руси // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Историко-философские очерки). К.: Наук. думка, 1988. С. 33–41.
37. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. Прага: Укр. громад. вид. фонд, 1931.
38. *Чижевський Д.* Філософія Г.С. Сковороди. Варшава, 1934.
39. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина. К.: Фенікс, 1992.
40. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: Вид-во Укр. Вільн. Університету, 1993.
41. *Ярема Я.* Українська духовність в її культурно-історичних виявах. Львів, 1937.

UKRAINIAN TRADITION OF PHILOSOPHICAL REFLECTION ABOUT GOD, HUMAN BEING AND RELIGION

Valeriy Stetsenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru*

There are viewed Ukrainian philosophical reflections about God, human being and' religion as authentically national phenomenon of philosophy of religion. Author analyzes its historical content as unity of universal forms of philosophy of religion and national specifics connected with Ukrainian mentality in the article. Author states about original "human-dimension" of philosophy of religion in Ukrainian philosophical tradition. In conclusion there is discovered that Ukrainian philosophy is actually tradition of reflection about main concepts: God, human being and religion.
Key words: Ukrainian philosophical tradition, God, human being, religion.

К ВОПРОСУ ОБ УКРАИНСКОЙ ТРАДИЦИИ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ О БОГЕ, ЧЕЛОВЕКЕ И РЕЛИГИИ

Валерий Стеценко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru*

Рассмотрено украинскую традицию философствования о Боге, человеке и религии как самобытное национальное проявление философии религии в истории украинской философское, религиозно-философской и философско-богословской мысли. Проанализировано ее историческое содержание как соединения универсальных форм существования философии религии со спецификой "национального" в ней, обусловленного характерными чертами украинской мировоззренчески-философской ментальности. Исследовано обусловленность этой взаимосвязью особой "человекомерности" философии религии в украинской философской традиции. Выяснено таким образом правомерность интерпретации украинской традиции философии религии именно как философствования о Боге, человеке и религии.

Ключевые слова: украинская традиция философствования, Бог, человек, религия.

*Стаття надійшла до редколегії 15.06.2013
Прийнята до друку 26.06.13*